

KİTAPİYAT

Szâsz Béla, *A Hunok története Attila nagykirály, (Hun Tarihi)* Budapest 1943. 632 s. 18 harita, 21 resim ve levha*.

Türklüğü en açık delillerle isbat edilmiş bulunan *Hunlar*, Japon denizinden Atlas Okyanusu kıyılarına kadar uzanan sahada; mevcut vesikalara nazaran, M. Ö. IV. asır başından M. S. V. asır sonuna kadar takriben 9 asır devamınca tarihî rol oynamış kalabalık ve büyük bir kavimdir. Evvelâ neşet ettikleri Asya'da müteakiben Ortaşark'da ve Avrupa'da yayılmalarının tedrici bir hülûl, sessiz bir intişar olmayıp, ülkeler zaptetmek, sayısı Asya'da 27 ye, Avrupa'da 30 a yakın tahmin edilen yabancı kavimleri itaate almak gibi muazzam fütuhât şeklinde tecelli etmesi dünya tarihinin bin yıllık bir devresinde *Türklerin* azametini göstermeğe yeter bir vâkıa olmuştur. Mukavemet tanımaz halde ceryan ettiği anlaşılan bu istila iki büyük kıt'a sâkinleri arasında o derece köklü, silinmez hatıralar bırakmıştır ki, zamanımızda bile bunun «menfi» akislerini duymak kabil olmaktadır.

Çin, Hind, İran, Roma ve Cermen âlemile temas eden, fâtih ve hâkim unsur sıfatiyle buralardaki milletlerin mukadderatı üzerinde oynayan; savaşıklık, teşkilât, idarecilik ve bir az da 'san'at' sahalarında uzun müddet hükmünü yürüten; canlı, büyük tarihî ehemmiyeti hâiz faaliyet göstermiş olan böyle bir kavmin toplu bir tarihini yazmanın ne kadar gayret, sabır ve emeğe bağlı olduğunu herkes takdir eder. İşte bu mesâiyi Macar âlimlerinden Béla Szâsz

* (Bartha Mikios Tarsaság magyartöréneti szakmányanak kaidvânysi, V).

ibrâz etmiş ve bize âbide mâhiyetinde bir Hun Tarihi sunmuştur.

Bilindiği gibi *Hun*'lara dâir sayısız denecek kadar mebzul Çin, Lâtin, Cermen, Bizans, Ermeni ve Süryani kaynağı vardır. Şimdiye kadar muhtelif milletlerden bir hayli bilgin bunların tahlil ve tenkidi ile uğraşmıştır. Fakat her tetkikeci hâdiseleri başka zaviyeden görmüş ve yine bir çokları bir takım prejüjelerin tesiri altında hareket etmiş olduğundan kaynakların kıymetlendirilmesi işi âdeta aşılma zorluklar arzemiş, ekseriya birbirine tamamiyle zid neticelere varılmış ve Hun problemi gittikçe içinden çıkılmaz bir mâhiyet almıştır. Hakikate mümkün merteye yaklaşabilmek için lehteki ve aleyhteki, çeşitli dillerde ve şekillerde mevcut uzak-yakın, küçük-büyük bilumum muta'ı toplama ve mutalea zarureti; sonra, tamamen başka temel, sebep ve an'anelere dayanan *Allı Göçebe kültürü*'ndeki Hunlara yabancı olup aynı zamanda şiddetli din gayreti gösteren yerleşik kavimler tarafından verilen malûmatı muhtevi bir sürü vesikannın tam bîtarafane bir tetkik süzgecinden geçirilmesi ihtiyacı en fazla Hunlar bahsinde kendini hissettirmektedir.

Bu çetin şartlara rağmen, burada çok yer tutacağı cihetle-en belli başlılarını dahi zikredemiyeceğimiz, Hunlarla muasır, kroniklere, kilise zabıtalalarına, dinî lejandlara, seyahat notlarına, elçilik heyetleri raporlarına, şiir mecmualarına, tercüme-i hallere, ve bütün bunların daha muahhar varyantlarına başvurarak; bunları mukayese tarikiyle tanıtarak; bu hususlarda modern zamanlarda yazılmış

rının isimleri güya *Got* menseli imiş (s. 28). Pál Hunfalvy tarafından yayınlan ve hararetle müdafaa edilen bu nazariye bütün mantıksızlığına rağmen (s. 28, 176) tutunmuş ve her zaman bir tarafdar bulmuştur. M o m s e n, Hun kırallarından *Rua*'nın adını orta almanca *Rugo* sözü ile bir saymıştır; *Rugila*, *Rua*'nın küçültmesi (tasgir ismi) imiş. G y. N é m e t h, muasır ciddi kaynakları bir yana bırakarak, bu görüşü takip etmekte ve bundan Hun Got münasebetlerinin pek sıkı olduğu neticesini çıkarmaktadır (s. 28, 170). N é m e t h'e göre, *Attila* adının *İtil* nehri isminden neşet ettirilmesi de ilmen kıymetsizdir, ama o, bu mutaleesinin dayandığı esas izah etmemiştir. A l f ö l d i'de Hunların gotlaşmasından bahsediyorsa da (s. 30), bunu iyice açıklamıyor. Hunların kendi şerefli adları yerine yabancı isimler takınmalarını N é m e t h'in tuhaf bulmasına hayret eden müellife göre, Hunların gotçe bilmeleri ihtimal içinde ise de bu yabancı dil hiç bir zaman Hun saray dili olmamış, fakat buna mukabil *Hun dili bilhassa o zaman Tuna kıyılarından Allahların ötesine kadar yerlerde, hatta Çin ve İran topraklarında konuşulan bir dünya dili halinde bulunmuştur* (s. 177).

Müellifimiz Szász'a göre, böyle, yersiz faraziyelerin tekrar edilip durmasındaki sebep açıktır. Bununla, her ne bahasına olursa olsun, yüksek *atlı göçebe* kültürü olan Hun kültürünün aşağı seviyede olduğu ve bu yüzden kolayca tesir altına girdiği tevsik edilmek isteniyor (s. 176). Halbuki, *atlı göçebe* kültürü diğer kültürlerden tamamiyle farklıdır. Hun hayatının günlük tezahürleri Eski ve Orta Çağın çeşitli muhitleriyle temas neticesinde az çok değişmiş olmakla beraber, Hun kültürünün zıt karakteri yabancı tesirlerin devamlılığına şet çekmiş ve Hun içtimai, iktisadi nizamı İranda, Hindde, Avrupada asıl formunu muhafaza etmiştir

(s. 532). Dr. Gallus'un XVII. (s. 547-563) fasıldaki tesbitlerine nazaren, Hun arkeolojik hatıraları ancak sathî değişiklikler göstermektedir. Netice itibariyle Hun esprisi, atlı göçebe kültürünün esas tehavvül etmemiştir. San'atta istil tesirlerine, kullanmak için bazı âletlerin alınmış olmasına bakılarak bir kültürün dahili derin değişikliklere uğradığını istihraç etmek mümkün değildir. Szász'ın fikrine göre, Hunlara devamlı tesirler, F e t t i c h'in zannettiği gibi Kırım'daki *Got* şehirlerinden, veya bir çok tetkikçilerin düşündükleri gibi *Cermen* kavimlerinden değil, akraba Çin ve Siberya kültürlerinden gelmiştir (s. 532) *Atlı göçebe kültürü* Hindistan ve Çin kültürleriyle aynı zamanda teşekkül etmiş, yaptığı tesirlerle bu yabancı kültürlerin verimli olmasını sağlamıştır (s. 533). Karadeniz havalisindeki *İskit kültürünün* Asyada hissedildiği zamanlardan en aşağı iki bin yıl evvel bu atlı göçebe kültürü parlanmış ve Hunların yayılmasıyla, M. Ö. III. II. asırlarda, Orta Asyadaki merkezinden dünyanın dört tarafına intişar etmiştir. Yâni müellife göre (s. 4, 5, 6) atlı göçebe medeniyetinin İskit menseli olduğunu ve Evrazyanın batı bölgesinden doğduğunu iddia eden I. Z i c h y'nin görüşü de doğru değildir. Hunlar Avrupada görüldükleri zaman, içtimai sistemleriyle, âdet ve gelenekleriyle, bu istep kültüründe idiler ve bu vasıflarını sonuna kadar muhafaza ettiler. Binaenaley, atlı göçebe kültürünü küçümsüyerek Avrupa muhitini ve ilk plânda *Cermen* tesirini haddinden fazla kıymetlendirenler ilmi tetkikleri yanlış yollara götürmektedirler (s. 532). Hun devlet sistemini, halk edebiyatını, mimârisini, hükümdar adlarını tasni edilmiş *Got* tesiriyle izah etmek, *Asya kültürlerine karşı kibirli Avrupanın marazî bir temayülü*nden başka bir sey değildir. Tarih ilmi ise hiç bir suretle nefret, antipati ve propogandaya âlet olamaz (s. 533).

Müellifin bu umumî mülâhazalarını tanıdıktan sonra *Hiung nu-Hun* ayniliğine geçelim.

Bu mes'eledede müellif bilhassa Garp coğrafya eserlerine dayanıyor ve bunları gruplara ayırıyor. Birinci grup (*Strabon, Plinius*), Grek-Baktrya krallığının doğusunda *Chuni* adlı bir kavim zikreder (s. 14). *Orosius* haritasında *Chuni*'lerin oturdukları saha gösterilmiştir. İkinci grup kaynaklar (*Julius Honorius, Hereford* ve ilk *Hieronymus* haritasının muta'ları) a göre, batıya göçen Hunlar Hazar denizininin şarkında bulunuyorlar (s. 15). Daha muahhar durumu gösteren son grup kaynaklar (*Marinus, Ptolemaios* v.s.) *Alanlar*'ın ve diğer İranlı kavimlerin bitişiginde sâkin Hunlardan bahseder (s. 15). Bütün bu Hunlar ancak *Hiung nu*'lar olabilirler, zira Çin kaynaklarına nazara *Alanlar*'ın komşuları *Hiung nu*'lar idiler. Müellif bir Çin mutaina dayanan *Hirth*'in malûm nazariyesine de büyük ehemmiyet atfeder. Ancak, orada adı geçen *Suktak*'ın *Hirth*'in zannettiği gibi Kıyıdaki Sudak şehri ile hiç bir alakası yoktur (s. 18). Keza Kral *Hu-ni-si*'nin *Attila*'nın oğlu *İrnik* ile aynı olması keyfiyeti de kabul edilemez (s. 450). Bununla beraber, *Hirth* nazariyesinin can alıcı noktası, *Suktak* ile *Alan* memleketi bir olduğuna göre, Hunlarla *Hiung nu*'ların aynı zamanda rol oynadıklarını yani, Çin kaynaklarına nazaren *Suktak* *Hiung nu*'larca zabtedilirken, *garp* kaynaklarına göre Hunlar tarafından ele geçirildiğini tesbit etmiş olmasıdır. Müellif, bu tarihî isbattan maada, aşağıdakileri de *Hiung nu-Hun* ayniliğini teyit eder deliller olarak göstermektedir:

a — Hun ve *Hiung-nu* adlarının aynı olması,

b — Her iki kavmin de Türkçe konuşması (Burada Hun dilinden kelimeler veriyor),

c — Kabile sistemlerinin, cenah taksiminin, devlet şekli ana hatlarının aynı

oluşu, yani kültür birliği.

d — Akraba kavimlerin her iki devlete karşı aldıkları tavır: *Hiung-nu* imparatorluğu parçalandığı zaman *Sien-pi Tunguz* ve *O-sun* kavimleri muhafefete geçtikleri halde, akraba Türk kavimlerinin Hunları terketmemeleri ve göç esnasında onların izlerini takip ederek Avrupada görünmeleri (s. 23-4).

Çin kaynaklarında *hiün-yü, hun-yü, hien-yün, kun, hun-kiüen* gibi isimler altında görünen ve *Ligeti* tarafından «lengüistik ve tarihî sebeplerden» dolayı Hun sayılmayan kavimleri müellifimiz, bu «sebepler» izah edilmemiş olduğu için, isim benzerliği yoluyla Hun ad etmektedir (s. 74).

Müellif bundan sonra *Hiung nu*'lar (*Asya Hunları*) tarihi ile mufassalan meşgul olmuştur. (II. III. fasıllar) (s. 49-91).

Avrupa Hunlarının teşekkülü bakımından *Hiung-nu* imparatorluğunun inkırazı zamanında *Tanhu Çi-Çi*'nin batı Asyada tesis ettiği *ikinci Hun devleti* büyük ehemmiyeti haizdir. Çinliler için pek mühim ticaret yollarını tehdit altında bulunduran bu yeni devleti Çinliler muannidane takip etmişler, yıkmağa muvaffak olmuşlardır. Ancak buraya müleallik Çin kayıtları, müellife göre, hiç de itimada şayan değildirler. Bu kaynaklar sözü geçen Hun devletinin az kuvvetle fakat mütecasirane bir taarruz neticesinde çöktüğünü bildirmektedirler. Halbuki, burada kolayca icra edilmiş askerî bir sergüzeşt değil, kurnazlığı ile meşhur Çin diplomasisinin de mükemmel işbirliğine mazhar olan ciddî harp hareketi bahis mevzuudur (s. 78). Çinliler evvelâ, *Tanhu*'nun müttefiklerini ayartmışlar, tâbilerini aleyhine kışkırtmışlar, böylece yalnız kalan *Çi-Çi 3000 kadar adamı ile* başkentte kahramanca savaşılarak ölmüştür. Bu rakam Hun çoğunluğunun felâketten kurtulduğunu gösteriyor ki, müellif bunların Siberya bozkırlarına çekildiklerini, sâkin geçen bir

iki asır zarfında çoğalıp kuvvetlenerek Avrupa Hunlarının bir kısmını meydana getirdiklerini ileri sürüyor (s. 69). Vaktiyle Hirt, Tomaschek, Schmidt M. Ö. 36 da vukubulan bu Hun faciasını başka türlü mütalâa etmişlerdi. Bunlara nazaran, *Çi-Çi* idaresindeki Hunlar sayıca pek az olduklarından mücadele ve mahrumiyetler içinde mahvolup gitmişlerdir. Kaynaklara istinaden böyle bir hüküm vermeğe imkân olmadığını iddia ederek bu görüşü katıyetle reddeden müellifimize göre (s. 79), *Çi-Çi hareketi batıya müteveccih ilk Hun dalgasını* vücuda getirmiş ve takriben 130 yıl sonra müşahede ettiğimiz ikinci büyük akın ise, Moğolistan şimalindeki istaplara sıkıştırılan Hunların garbe yönelmeleri neticesi olmuştur. Batı Siberyada birleşen bu iki grup, akraba Türk kavimlerinin iltihakı ile kuvvetleniyor; merkezi Balkaş gölü havaisi ve büyük nehirler arasında kalan düzlük olmak üzere, temiz aflı göçebe karakterli *yeni bir imparatorluk* kuruyor. Bu imparatorluk yavaş-yavaş Ob bölgesine yayılmış cenupta ise Partların ve Kuşanların komşusu olmuştur ki, müteakip asır boyunca Pers devleti ile giriştiği sıkı münasebet, bilhassa arkeolojik materyellerde görülen İran tesirine kaynak teşkil etmiştir (s. 99).

Batı Sibiryadaki Hunların 350 sıralarında Avrupaya yürümeleri sebebini de tarihçiler başka türlü izah etmişlerdir. Tomaschek ve daha bir çoğu bu Hun akınıni Asya Avarları (*Juan-juanlar*) imparatorluğunun genişlemesiyle alakalı görürler. Yani Hunlar, *Jua Juan*'lardan yedikleri ağır darbe üzerine garbe çekilmek zorunda kalmışlardır. Müellif ise, Juan-Juan ilerlemesinin yarım asır sonra vukubulduğunu, binaenaleyh bahis mevzuu Hun hareketinin Asya hâdiseleriyle hiç bir alakası olmadığını söyler. Ona göre, bu büyük akının tek sebebi, Hun kabile ittifakının başına *Balamir* gibi fâtihten ruhlu bir ku-

mandanın geçmiş olmasıdır (s. 103). Hunlar 375-6 da *Alan* ve *Got* devletlerini yıkmışlar, Cenubi Rusyaya ve Romanya düzlüğüne hâkim olmuşlar, iki yıl sonra da Macaristan topraklarında görünmüşlerdir.

IV. asrın sonuna doğru Hunlar arasında birlik mevcut olup olmadığı ve imparatorluk sıklet merkezinin yeri hakkında uzun münakaşa olmuştur. Haag'e göre -ki, G ü l d e n p e n n i n g de buna iştirak eder - 376 dan sonra Hunlar tek hükümdar idaresinde değil, birbirinden müstakil müteaddit şefler emrinde bulunmaktadırlar. Bu meydana *Üldin* batı Hunlarının, *Karaton* da şark Hunlarının kralı idi. Haag'e görüşünün istinat noktası, 376 yı takip eden yıllarda göze çarpar Hun hareketinin olmayışdır ki, bunu, bütün kuvveti tek elde toplayan bir şahsın bulunmamasına hamleliyor. Buna karşılık müellifimiz şu suali sormaktadır: eğer böyle olsaydı, *Alanlar*, *Sarmatlar*, *Finler*, *İslâvlar*, *Germentler*, *Ogurular* gibi çeşitli kültüre sahip, muhtelif soylardan kavimleri el altında tutmak mümkün olurmu idi? yine müellifimize, Schmidt'in Hunların ayrı şefleri, *Ogur* kavimlerinin de başka idarecileri olduğu şeklindeki tesbiti, imparatorluğun parçalandığını değil, fakat atlı göçebe sisteminin hâla meriyette bulunduğunu, diğer tâbirle, Hun devlet teşkilâtı ana prensiplerinin değişmeksizin devam ettiğini gösterir (s. 146-150). Bununla alakalı olarak, Thierry, N. Géza, Kiessling gibi bazı tetkikçiler Hun sıklet merkezinin cenubi Rusyada olduğu fikrindedirler. Bu görüş şâir *Claudianus*'un o civar kavimlerini zikreden bir mısraına dayanmaktadır. Alföldi bunu, Hunlar ikiye bölünmüşlerdir, şeklinde izah eder. Her şeyden habersiz bir şairin kavim adlarını sırf kafiye endişesi ile zikrettiğini iddia eden müellifimize göre (s. 148), Hunların otlaklarla dolu, balık ve av hayvanları bakımından zengin Tuna hav-

zasını, hasseten kazandıkları kat'i zaferden sonra, terk ederek geri gitmeleri için mâkul bir sebep yoktur. Aynı zamanda, tâbi İranlıların ve Cermenlerin kendi arazilerinde kaldıkları, mütebaki cenubî Rusya düzlüklerinin ise, Hunları adım adım takip eden *Ogur-Türk* kavimleri tarafından çoktan işgal edilmiş olduğu da unutulmamalıdır (s. 120, 150). Hun sıklık merkezinin bu devirde batıda olduğu haklı olarak farzedilebileceği gibi, merkez karargâhının, kral mezarlarının şehadetine göre, Macaristanda *Banat* muntıkasında olması kuvvetle muhtemeldir (s. 124). Müellife göre, *Balamir*'den sonra başkral sıfatıyla idareyi *Uldin* ele almıştır. Büyük ölçüdeki teşebbüsleri *Uldin*'in, zannedildiği gibi bir «homo novus» olmadığını bilâkis hükümdar ailesinin azâsı, galip ihtimalle *Balamir*in oğlu veyahut torunu, olduğunu gösteriyor. (s. 125). Müellif burada, umumiyetle Türk kavimlerinin kadim menşeli ve faziletli hanedanlara sadakatla bağlı kaldıklarına da işaret etmektedir.

Hun dış politikasının ana hatlarından biri olan, Tunanın şimalinde ayrı bir kuvvetin mevcut olmasına ve yabancı nüfuzuna müsâde ve tehammül etmemek prensibi de *Uldin* tarafından konulmuştur (s. 125). *Uldin*in 410 da ölümü üzerine hükümdar olan *Karaton*'un daha ziyade Şark işleriyle meşgul olması yüzünden Garp kaynaklarından 422 ye kadar Hunlardan bahsedilmez (s. 131). 422 de yine hanedana mensup *Rua* - ki *Attila*nın amcasıdır - başkral olmuş, batıda Hun faaliyeti yeniden artmıştır. Dağınık Hun kuvvetlerinin bir devlet halinde *Rua* tarafından birleştirildiği iddiaları doğru değildir (s. 168), zira devlet zaten mevcuttu. Fakat, *Rua*'nın hesaplı ve mülahazalı tedbirlerinin *Attila*'ya dünya hâkimiyetini hazırlamış olduğu şüphe götürmez. Müellifimizce bu devirde imparatorluğun şark bölgesi hakkında bir şey bilinmiyorsa da hükümdarın Roma iç işlerine müdahalesinden, doğunun tam

bir emniyet ve asayiş içinde olduğuna hükmedilir. *Rua* bilumum Cermen kavimlerini nihai olarak hâkimiyete aldıktan sonra, diplomasi yolu ile, Şarkî Romaya dönmüş ve evvelâ, her türlü ticarî münasebetleri muayyen hudut şehirlerine inhisar ettirerek memleket dahilinde aleyhde Bizans propagandasına son vermiş, sonra, Romalı vazifedarların Hunsınırları içinde ücretli asker toplamalarını yasak etmek suretiyle, Bizans harpkudretini esaslı surette sarsmıştır (s. 169). *Rua* 434 de ansızın ölmüş yerine-yiğenleri *Buda* ile *Attila* kral olmuşlardır.

Müellife göre, yeni krallar dolayısıyla Hun tarihinde görülmemiş bir hâdise ile karşılaşırız: *Rua*'dan sonra, ne *Oktar*, ne küçük biraderi *Aybars*, ne de ağabeyi *Muncuk*'un büyük oğlu *Buda* değil, iki birader *Buda* ile *Attila* aynı zamanda tahta çıkıyorlar.

Hun krallık mes'elesi oldukça karışıktır. Meselâ modern tarihçilerden *Buri* 430 sıralarında *Rua*, *Oktar* ve *Muncuk*'un, üçü birden, kral oldukları iddiasındadır. Mühim bir garp kaynağı olan *Jordanes*'de Hun imparatorluğunun *Rua* ile diğer üç kardeşi tarafından müstereken idare edildiği haber veriliyor. Müellife göre (s. 197), *Jordanes*'in haberini, dört kardeşten birinin başkral, öbürlerinin küçük krallar olduğu şeklinde mânalandırmak yerindedir. Çünkü, müsavî haklara sahip oldukları takdirde, ya âli kudretin şahıslar arasında dağıldığını yahut imparatorluğun taksime uğradığını kabul etmek icap eder. Halbuki Hun hukuku böyle bir taksim tanımaz. Ailenin bâzı azaları ikinci derecede krallar olmuşlarsa bu, hükümdarın salâhiyetini tahdit etmemiştir. Meselâ, Asya Hunlarında cenah krallarının ve imparatorluğun diğer büyüklerinin fevkinde erişilmez bir mevki işgal eden *Tanhu* «*Semanın Oğlu*», hâkimiyetinin tahdit veya taksimi tasavvur bile edilemez. Vakiâ, *Hiung-nu*'larda imparatorlu-

ğun, arazi itibariyle de, bölüşüldüğü olmuştur, fakat bu, devletin sukutu anında vukubulduğu için, atlı göçebelere mütad *Çifte krallık* müessesesinin câri olduğunu değil, alelâde bir ihtilâlin neticesini gösterir (s. 198). Yine müellifimizce Avrupa Hun başkralının hâkimiyeti de taksim kabul etmez olduğundan *Çifte krallıktan* bahsetmek mümkün değildir ve esasen bunlarda müsavi haklarla aynı zamanda hükümet icra etmiş iki hükümdarın mevcudiyetine dair misâl de yoktur. Ancak Attila - Buda durumu istisna teşkil etmektedir. Buradaki hâkimiyette iştirak karşılıklı anlayış yolu ile, yani iki kardeşin rızasile vukulmuş bir hâdisedir (s. 175). Arazi, şimdîye kadar olan âdetin hilâfına, bölünmüş, fakat dış politika müştereken idare edilmiştir. Müellif, Roma imparatorluğunu misâl göstererek bu türlü taksimin dünya tarihinde tek olmadığına işaretler, Hunlarda çifte krallık arayan Alföldi ve Váczy iddialarının da esassız olduğunu beyan eder (s. 198-9).

Müellif, *Attila*'nın şahsı üzerinde uzun uzun duruyor (*Attila*, başkral: VIII. fasıl. Tarihi *Attila*: XII. fasıl. Asırların girdabında *Attila*: XIII. fasıl (s. 215-389).

Attila çocukluk çağını babası *Muncuk*'un yanında, Volga civarında geçirmiştir. *Muncuk*'un erken ölümünü müteakip bir müddet amcası *Aybars*'ın yanında bulunmuş, sonra diğer amcası başkral *Rua*'nın sarayına gelmiş ve burada imparatorluk mes'eleleriyle yakından alâkalanmıştır. Müellife göre *Attila* rehine olarak *Bizansa veya Romaya* gitmiş değildir. Hun hükümdar ailesi mensupları bu maksatla hiç bir yere gönderilmediği için buna dair rivayetler uydurmadan ibarettir (s. 177). *Attila Arıkan* adında isil bir Hun kızı ile evlenmiş ve üç oğlu olmuştur. *Rua* mektebinden yetişen *Attila* da, amcası gibi, kanlı savaşlardan haz etmez, gayelerine ulaşmak yolunda diplomasiyi tercih eder-

di. Haddi zatında son derece haris olan *Attila*'yı bütün hareketlerinde keskin bir siyasi görüş karakterize etmektedir. Roma ile dostluk, Bizansa karşı hâkim bir hassasiyet dış politikasının esasıdır. Müellif bilhassa tebarüz ettiriyor ki, Roma-Hun münasebetlerinin iyi olması, *Attila*'nın *Aetius*'a sempatisinin neticesi değil, fakat Romanın barbarları çkmesine yarayan hatta bunun için çok defa Hunlardan askerî yardım yapılmasını zarurî kılan bu siyaset, doğrudan doğruya Hun menfaatları icabı idi. Bu suretle, ileride politik durum değiştiği zaman barbar kavimlerin Hunlar aleyhine hareketleri önlenmiş oluyordu (s. 183-4).

Attila'nın 441 *Balkan seferine* de umumiyetle başka mâna verilmiştir. Seeck ile Haage Hun sarayının bakası için Bizans altınına ihtiyaç olduğunu ileri sürerek, Balkan harekâtının sırf yağma ve Şarkî Romayı fazla vergiye icbar etmek gayesini güttüğü fikrindedirler. Müellife göre vaziyet şudur: Hun politikasının ve savaşlarının muharriki, böyle süflî maksatlar değil; çok daha yüksek düşünceler, o zamankî dünya durumunun realist görüşle mütalaasıdır. Bu seferlerde ana hedef, Bizans hudut kalelerinin yıkılması, Tunanın cenubuna düşen toprakların boşalttırılması, tahammülünden fazla vergi yüklemek suretiyle, Bizansın, sonraki kat'i bir darbeye dayanamayacak şekilde, askerî ve iktisadî cihetlerden zayıflatılması idi (s. 189, 194). *Attila Şarkta* bu ilk maksadına ulaştıktan sonra, aynı taktikle Garbî Romaya dönmüştür. *Aetius*'a yapılan Hun yardımı tedricen durdurulmuştur. Galıyadaki *Campus Mauriacus meydan muharebesiyle* (IX. fasıl) (s. 263-345) Garbî Roma imparatorluğunu çökertecek elzem şartlar hazırlanmış bulunuyordu. Müteakip İtalya seferi (X. fasıl) (s. 345-361) bunu isbat etmiştir. 448 de meydana çıkan, Pers imparatorluğuna ait plânlarından da anlaşıldığı üzere, *Attila cihan hükümdarı olmak emelinde idi* (s. 181, 189).

Müellif, Budanın Attila tarafından öldürüldüğü hakkındaki umumî telâkkiyi de reddeder. Ona göre, Hun tarihinde böyle bir trajedi vukubulmamıştır. Muasır kaynaklarda, meselâ Hun sarayında bizzat bulunan ve böyle mühim bir vakadan behemehal haberdar olması icabeden *Priscos*'da açık bir haber şöyle dursun en küçük bir ima bile mevcut değildir (s. 212). Binaenaleyh bu rivayet de muahhar asırlarda düşman propagandasının uydurduğu yalanlardan biridir. Buda 445 de eceliyle ölmüştür (s. 195).

Attilanın, plânlarını gerçekleştiremeden, kuvvetli burun kanaması neticesinde (s. 363, 367) ölümü üzerine yerine veliht olan büyük oğlu *İlek* geçti. Yeni başkral imparatorluğu devr aldığı gibi muhafaza etmek niyetinde idi. Fakat ortanca kardeş *Dengizik* ile anlaşmak kâbil olmamıştır. Müellif, *Dengizik*'in, babası zamanında bir müddet cârî olmuş olan çifte kralıkta şiddetle ısrar ettiğine ihtimal veriyor (s. 423). Patlak veren Cermen ayaklanmasında, başta Rua veya Attila gibi demir iradeli bir şefin bulunmayışı birinci âmildir *İlek*'in ölümü ile neticelenen *Netao meydan muharebesinin*, Hunların yenilmezliği inancının kırılması bakımından büyük tesiri olmuştur. Yeni başkral *Dengizik*, Hun kütlelerinin ve akraba kavimlerin oturdukları Dnyepir havalisine çekilmiş, başka bir devlet kurmuştur (s. 443). Küçük kardeşi *İrnek* ise, *Vacz*'nin zannettiğinin aksine, batı Hun kolunun kralı bulunuyordu (s. 430).

Dengizik hem politika hem arazi itibariyle, Attila zamanını ihya etmek isteyen cevval bir şahsiyetti, lâkin idaresi yersizdi ve siyasi görüşten mahrumdu. Müellife göre, meşru hükümdar *İlek*'e karşı cephe almak suretiyle Hun imparatorluğunu felâkete sürükleyen de *Dengizik*'tir (s. 433). *Dengizik*'in 469 da ölümünden sonra *İrnek*, İmparatorun müsadeseyle Bizans topraklarına taşınmış

dı, fakat yabancı elde fazla kalmayarak Hun bakiyelerinin ve *Ogur kavimlerinin sâkin buldukları Dnyepir bölgesine* geçti. Müellif'in bu son hükmü Macarların *Arpad hanedanı* ile, Bulgarların *Dulo hükümdar sülâlesinin kendilerini Attiladan ve İrnekten* neşet ettirmeleri geleneğine dayanıyor (s. 450, 456) ve böyle bir akrabalığın tesbitinin de bir çok yollardan kâbil olacağı ilâve ediliyor (s. 454).

Ak Hunlara gelince: Bunların Hunlarla kardeş oldukları veya aynı kavmin iki kolunu teşkil ettikleri, isim birliğinden başka, tarihi hadiselerden de bellidir. Müellife göre 350 sıralarında Hunlar Alanlar üzerine yürüdükleri zaman, *Hionita*'ların *Oxus* bölgesinden İrana taarruzları, yani hareket birliği, bunu gösterdiği gibi (s. 103), Attilanın Pers imparatorluğu ile hesaplaşmak fikri de, büyük ihtimalle, Ak Hun-İran mücadeleleriyle alakalıdır (s. 181). Bundan sonra müellif *Turan* dediği düzlükte teşekkül eden Ak Hun devletinin inkışafı hakkında oldukça geniş malumat verir, bu esnada, *Priscos*'a dayanarak, *Kidarita*'ları Ak Hunlarla aynileştirir (s. 458). Müellif aynı zamanda, *Ak Hun* adının hâkimiyetin ittifaka dahil diğer kabileye intikali dolayısıyla *Eftalit* olduğu (s. 408) fikrindedir.

Buraya kadar Béla Szász'ın büyük eserini, bilhassa çeşitli görüşlerin çarpıştığı mes'eleler üzerinde durarak, tanıtmağa çalıştık. Yazımıza son vermeden evvel biz de bir iki noktaya temas etmek istiyoruz. Müellif, soy itibariyle, haklı olarak, *Ogurlar*, *Uygurlar*, *Göktürklerle* aynı türk zümresine idhal ettiği Hunları (s. 35) bir az aşağıda *Ammianus Marcellinus*, *Sidonius Apollinaris*, *Yordanes* ve emsali garbli müelliflerin verdikleri tasvirlerle istinaden «*Mongoloid kavim*» olarak tanıtmıştır (s. 37). Bir taraftan Moğol ırkından oldukları için *Tunguz*, *Mançu*, *Siyen-Pi* v.s. yi yabancı kavim diye Türk gru-

pundan ayırırken, diğer taraftan, kuvvetli Moğol unsuru karışması ihtimalinden bile bahsetmeksizin, böyle bir neticede karar kılışı âdeta şaşırıcı bir tezad teşkil ediyor. Çünkü her ikisinin birleştiği *Ural-Altay dil grubu* çerçevesindeki münasebetleri dahi uzun müddet yanyana yaşamının karşılıklı tesirlerinden ileri geçemeyen Türk ve Moğol kavimleri ırk bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Moğollar, *Mongoloid* tipin mümessilidir. Halbuki, ilmin bugün vardığı netice, Türklerin *Turanid* ırka mensup oldukları ve bu ırkın hâkim unsurunu temsil ettikleri merkezindedir. Hatta *Turanid*'in dominant vasıflarını *Türk* tipinde gören Deniker ve Haddon gibi bazı âlimler, bunun yerine doğrudan doğruya «*Race Turque*, tâbirini kullanmışlardır (bk. L. Rasyonni: *Dünya tarihinde Türklük* [1942] s. 16). Türk tipini yine *Turanid* içinde mutâlaa eden ve müellifimizin de kendisinden çok faydalandığı Antropolog Bartucz'un *brakisefal Turanid* ırk ile *dolihosefal mongoloid* tip arasındaki büyük farklara dair tasvirleri (göst. yer), «Moğolluk»la alakasız *Oğurların* (sonrakı *Bulgurlar*) ve *Uygurların* yakın akrabası, *Göktürklerin* ve *Oğuzların* kuvvetli ihtimallerle eodadı bulunan Hunların *Moğol tipinde* sayılmaları imkânını çok zayıflatmakta, hiç olmazsa, o zamanın «Moğollarından» az çok tefrik olunmalarını icab ettirmektedir. Maamafih binlerce senelik tarihi hâdisatın zarurî kıldığı ihtilatlar dolayısıyla yalnız Türk ırkı değil, hemen-hemen hiç bir tip bâriz vasıflarıyla ve katıyetle ortaya konamayacak, bu sebepten daima iltibaslara maruz kalınacak ise de, biz adları geçen IV. ve V. asır müelliflerinin, kendi muhitlerindeki *mediteran* ve *teuto-nordik* tiplere hiç benzemedikten başka üstelik memleketi istilâ maksadiyle gelen ve etrafta dehşet uyandıran Hunların dış görünüşleri hakkındaki intibalarını azamî derecede mü-

balâgalı a'settireceklerini düşünerek, sırf bu mutâ'lardan hüküm veren müelliflerimizin: Hunlar Moğol tipinde Türkdür, tarzındaki ifadesini acele ve müphem bulduğumuzu söyleyeceğiz. Müellifin Hunlarla akraba kavimleri sayarken *O sun*'ları bir yerde Türk (s. 35), bir yerde yabancı (s. 21) göstermiş olduğuna da işaret ettikten sonra dokunmak istediğimiz ikinci nokta, Hun-Çin münasebetlerine dâir bir görüştür. Müellifimiz, Çin ordusunun Hun tesiri altında geçirdiği tehavvülleri izah ettiği sırada, müstakil küçük Çin devletlerinden merkezî bir idarenin doğmasını intaç eden *Han*'lar devri reformlarının Hunlara büyük tesir icra etmiş olduğunu, *Motun*'un oğlu *Ki-ok Tanhu* zamanında Hun devletinin de bu suretle merkezî devlet haline inkılâp ettiğini söylüyor. Yine müellife göre, yeni âdetler, modalar, bir sürü unvan, bunlar arasında meselâ, Tanhu'nun (*Semanın Oğlu*) sıfatı-yani Allaktan neşet etme tasavvuru-gibi mefhumların hepsi Çin örneğinden alınmıştır (s. 56). Bu iki devletin karşılıklı tesirleri inkâr edilemez. Fakat biz, rütbe ve unvanların, bilhassa (*Semanın Oğlu*) tâbirinin Çin tesirinden doğmuştur, mealindeki hükümde ihtiyatlı davranmak icap ettiğini sanıyoruz. Çünkü bugün, kadim Çin kültürü ile bir münasebeti olmayan *atlı göçebe* düşünüş âleminin sema ile sıkı sıkıya alakalı olduğu taayyün etmiş gibidir. Asya Hunlarındaki *Semanın Oğlu* telâkkisi, Göktürklerin *Tüngri-hâkan*'i ve diğer atlı göçebe kavimlerde hükümdarın ilâhi menşeli sayılması ile aynı kökten; yani, bünyesi ve teşkilâtıyla istep atlı göçebe cemiyetinden kaynak almış olabilir. Her hâlde Tanhu'nun «*Semanın Oğlu*» sıfatı dolayısıyla kayıtsız şartsız Çin örneğini düşünmektense, şimdilik-dini ve sosyal esaslar katıyetle açıklanmaya kadar aralarında benzerlik olduğunu kayıtlı iktifa etmek daha doğru olsa gerektir.

Nihayet, eserin «Hun cemiyeti» (s. 475-

553) adlı faslı ile, «Tarihî Attilâ» faslını (s. 369 389) ayrıca zikre değer bulduğumuza itiraf edelim. Birincide atlı göçebeliliğin bütün mes'elelerini de tafsilen ele alan müellif, Hunlara karşı olan takdir hissini, ilmin ciddiliği çerçevesinde ar-

zetmektedir. (Tarihî Attila) da ise, bu Büyük Hun hayranlığı, edebiyat ustalarını bile kısıktırarak kadar güzel bir üslupta son ifadesini bulmuş ve, denebilir ki, müellif asıl gayesine burada ulaşmıştır.

İbrahim Kafesoğlu

Abdülhak Adnan-Adıvar, *Tarih boyunca ilim ve din*, Remzi Kitabevi, 2 cilt, İstanbul :944.

Tarihimizin son inkılâp safhası başlangıçlarında nazif ve mühim bir şahsiyet olarak ismini kaydettirmiş olan Dr. Abdülhak Adnan-Adıvar'ın son zamanlarda ilim sahnesine de kudretli bir âlim sıfatıyla girdiğini görüyoruz. Kendisi esasen müsteşrik ve türkologlar tarafından tamnan bir şahıs olup 1939 da Fransa'da neşrettiği *La science chez les Turcs ottomans* adlı eseri, Fransa ve İngiltere Şarkiyat müesseseleri azasından olan müellifinin kıymeti hakkında esaslı bir fikir verebilir. Bir müddet sonra bu kitabın daha tafsilâtli bir tab'ının 1943 de İstanbul'da basıldığını gördük. Şimdi ise âlemşümül ve ansiklopedik, daha doğrusu «humaniste» diyebileceğimiz bir mevzuu bize sunmaktadır: *Tarih boyunca ilim ve din*. Müellif burada umumî bir kültür ve medeniyet tarihini kendisine mevzu' olarak alıyor. Filhakika Adıvar'ın bu eserinde Yunan ve Yunan'dan evvelki ilim âlemi ile bunların eserlerinin Avrupa'ya gidişini, Şark'ta «arap dilinde ilim» camiasının kültür tarihinde oynadığı rolü, tarih ve mevzu' sırasına, bağlandıkları şahsa ve memleketlere göre, tetkik ettiğini görüyoruz. Hülâsa, müellifin vazettiği mes'ele, sadece bir ilim ve din münasebetleri araştırması değil, bir medeniyet ve tefekkür tarihi davasıdır. İşte böylece bilgilerin doğması ve gelişmesi gözümüzün önünde akmaktadır.

Nev'i ve sahasında memleketimizde yegâne olarak gördüğümüz bu eserin tetkikine girmeden evvel, müellifin vazettiği mes'eleyi görelim: Müellif mevzu'unu izah ederken «şurasını açıkça tekrar etmeliyiz ki bu eser, ilim ve felsefenin yalnız ve yalnız dinle çarpışan mes'elelerine ait tarihten ibarettir»¹. Ve «bu eserde ilimlerin tarihini yapmak kasdında olmadığımız için, asıl mevzuumuzu alâkadar eden daha ziyade bu ilimlerin felsefi fikre temas eden esaslarının inkişafından bahsedeceğiz»² diyor. Bu ilim-felsefe - din «trilogie» si kitabın başından sonuna kadar görülmekle beraber, bu üç cepheden her biri, kendi hüviyetini muhafaza etmek şartı ile, müstakil bir kıymeti de haizdir. Nitekim ikinci cilde hiç tereddütsüz ilim tarihi diyebiliriz: çünkü burada Darwin ve tekâmül nazariyesi, Comte ve Pozitivizm, modern fizikle enerjetik, elektromanyetik, izafiyet, atom, kuantum ve dalgalar fiziği v.s. gibi bahislerle karşılaşırız ki, her ne kadar bâzan bunların dinle çarpıştığını (msl. Darwinizm) ayrı bir tetkik mevzu'u olarak görülüyor ise de, hepsi başlı başına bir ilim tarihi te'lifine yarayacak mahiyette fasılları dolduruyor ve tabiatıyla Galilée, Laplace, Newton gibi büyük ilim dehalarına da kitap da husûsî bir yer verilmiştir. Felsefe için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Eserin umumî çerçevesi dahilinde felsefeden istitrat kabîlinden bahsedilmiş olmasına rağmen, bunun tuttuğu yer din ve hatta ilim kadar ehemmiyetlidir. Meselâ Descartes

¹ c. I, mukaddeme, s. XII.

² c. I.